

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Karczma w Ruści : przyczynek do poznania dziejów późnośredniowiecznych karczem mazowieckich

Rocznik Mazowiecki 25, 263-277

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

MISCELLANEA

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Karczma w Ruści. Przyczynek do poznania dziejów późnośredniowiecznych karczem mazowieckich

Spośród średniowiecznych stanowisk archeologicznych największym zainteresowaniem cieszą się wśród archeologów cmentarzyska, grodziska, osady otwarte oraz miasta. Prawie zupełnie nie poświęca się uwagi obiektom produkcyjnym, takim jak rudy-kuźnice żelaza, młyny itp. oraz usługowym – karczmom. Lepiej, choć także w stopniu niezadowolającym, działalność karczem poznali historycy i etnografowie¹. Sytuacja ta wynika ze stanu zachowania i treści przekazów pisanych, które z reguły nie pozwalają na pełne odtworzenie ich dziejów w konkretnych miejscowościach lub regionie. Zachowane przekazy zazwyczaj zawierają enigmatyczne wzmianki o istnieniu karczmy bez możliwości ustalenia czasu jej założenia, miejsca posadowienia, pełnionych funkcji, płynących z niej

¹ Np. J. Burszta, *Wieś i karczma. Rola karczmy w życiu wsi pańszczyźnianej*, Warszawa 1950; T. Chrzanowski, *Karczmy i zajazdy polskie*, Warszawa 1958; B. Baranowski, *Polska karczma. Restauracja. Kawiarnia*, Wrocław 1979, s. 7-69; K. Tymieniecki, *Historia chłopów polskich*, t. I: do końca XIII w., Warszawa 1965, s. 350-351; H. Samsonowicz, *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV-XVI w.*, Warszawa 1954, s. 103, 149-163; I. Cieślowska, *Taberna wczesnośredniowieczne na ziemiach polskich*, „Studia Wczesnośredniowieczne”, t. 4, 1958, s. 159-225; I. Rabęcka, *The Early Mediaeval Tavern in Poland*, „Ergon”, vol. 3 *L'artisanat et la vie urbaine en Pologne médiévale*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. X, 1962, nr 1-2, fasc. suppl., s. 372-375; S. Trawkowski, *Taberny płockie na przełomie XI i XII wieku*, „Przegląd Historyczny”, t. 53, 1962, s. 731-744; M. Dembińska, *Funkcja targu, wymiana i moneta*, w: *Historia kultury materialnej Polski*, t. I: od VII do XII wieku, red. M. Dembińska, Z. Podwińska, Wrocław 1978, s. 260-262; E. Gałązka, *Sieć karczem w Małopolsce na podstawie Liber beneficiorum Dioecesis Cracoviensis Jana Długosza*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 32, 1984, z. 2, s. 17-125.

dochodów itp. Luki te mogłyby w części wypełnić badania archeologiczne zwłaszcza, że karczmy zwykle istniały przez kilka wieków w tym samym miejscu, a pomocne w jego ustaleniu jest nazewnictwo miejscowe i terenowe, które zachowało ich nazwy² oraz nowożytny mapy, na których je oznaczano.

Archeolodzy – prowadzący badania powierzchniowe w programie Archeologicznego Zdjęcia Polski (dalej – AZP) i poza nim – natrafiają na miejsca posadowienia karczem przypadkowo i miewają trudności z rozpoznaniem charakteru takiego stanowiska. Tak było w trakcie badań przeprowadzonych w Glinkach, gm. Karczew, wsi położonej na prawym brzegu Wisły, prawie naprzeciwko Góry Kalwarii. Na jednym z pól natrafiono na bardzo liczne (124 egz.) nowożytny monety o drobnych nominałach³. Sądzono, że jest to pozostałość po istniejącej tu wsi, której zabudowa przesunęła się z czasem w innym kierunku. Moje przypuszczenie wyrażone na sesji w Państwowym Muzeum Archeologicznym, na której referowano wyniki tych badań, że w tym miejscu znajdowała się karczma, przyjęto z niedowierzaniem. Zostało ono wkrótce potwierdzone w trakcie badań Maurycego Stanaszka⁴.

Podobnie rzecz się miała z innym obiektem. Oto w latach 1997–1998 pracownicy i studenci Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, pod kierunkiem Adama Walusia, prowadzili ratunkowe badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 2 (AZP 60-64/34) w Ruścu, gm. Nadarzyn⁵. Stanowisko to, o powierzchni 5 ha, położone było po południowej stronie szosy prowadzącej z Warszawy do Mszczonowa, niecały kilometr na południowy zachód od centrum obecnego Ruśca, na północny wschód od wsi Urzut i Żabieniec. W trakcie badań pozyskano dużą liczbę monet (105 egz.), poczynając od kwartnika krzyżackiego, wybitego za czasów wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode, a kończąc na kopiejkach carów Aleksandra II i Mikołaja II, znaj-

² Por. W. Miodunka, *Nazwy karczem polskich*, „Językoznawca”, t. 18-19, 1968, s. 86-93.

³ M. Widawski, M. Zawadzki, *Sprawozdanie z badań powierzchniowych w Glinkach, gm. Karczew, pow. otwocki*, [Warszawa] 2007 (maszynopis); M. Widawski, M. Zawadzki, A. Romanowski, *Terenowa weryfikacja znalezisk monet w sezonie 2010*, referat wygłoszony na sesji sprawozdawczej „Rezultaty badań ekspedycji terenowych Państwowego Muzeum Archeologicznego” 2010 roku w Warszawie (maszynopis).

⁴ W miejscu tym od lat znajdowano drobne monety. Monety odnalezione w trakcie badań pochodzą z okresu od XVI do XIX w. W połowie są to szelągi Jana Kazimierza. W rękach prywatnych jest ich co najmniej drugie tyle, w tym monety z XV w. Karczma położona była przy drodze wiodącej do przewozu przez Wisłę oraz do komory solnej w Ostrówku położonym na prawym brzegu Wisły, znanej z 1670 r., zastąpionej wkrótce przez nowo powstałą komorę w Górze Kalwarii (Nowej Jerozolimie), co było zapewne spowodowane znacznym przesunięciem koryta rzeki; zob. Ł.M. Stanaszek, *Nieznane fakty z dziejów powstania i funkcjonowania Królewskiej Komory Solnej w Górze Kalwarii*, „Komunikat”, R. 24, 2012, nr 1(91), s. 7-12. W latach trzydziestych XX w. w miejscu karczmy istniały jeszcze zabudowania gospodarstwa, widoczne na mapie Pas 40 Słup 32 *Warszawa Południe*, skala 1 : 100 000, Warszawa 1932.

⁵ *Rusiec, gm. Nadarzyn*, w: *Informator Archeologiczny. Badania 1997*, Warszawa 2006, s. 158-159.

dywanych na zwartej przestrzeni wokół zabudowań opuszczonego gospodarstwa⁶. Wystąpiły one w warstwie ornej, w warstwie kulturowej i w średnio-wiecznych obiektach wziemnych. W większości były to monety drobne, o niewielkich nominałach. Większą wartość przedstawiał wspomniany kwartnik Winrycha von Kniprode oraz trzeciak i półgrosz Władysława Jagiełły, półgrosz Aleksandra Jagiellończyka i tzw. gdański grosz obłąniczny z r. 1577⁷. Z pewnością nie są to wszystkie zalegające tu monety, albowiem posiadamy informacje, że znajdowano je w okresie poprzedzającym badania wykopaliskowe. Ponadto badania były ograniczone przestrzennie do obszaru projektowanej inwestycji. Przebadano wykopaliskowo 3 ha. W zbiorze znajdowały się głównie monety wybijane w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim oraz pojedyncze monety krzyżackie, pruskie, szwedzkie, kurlandzkie, rosyjskie oraz z okresu Księstwa Warszawskiego. Ich rozrzut chronologiczny ilustruje poniższe zestawienie opracowane przez Andrzeja Olsienkiewicza⁸.

Data	Liczba
ok.	
1360–1382	1
1392–1444	3
1470–1477	1
1501–1506	1
1528–1542	3
1577	1
1591–1649	12
1660–1668	73
1752–1784	3
1810–1814	1
1861–1862	2
1904–1910	2
1923–1949	2

⁶ Ze zbioru tego interesować nas będą 103 monety, albowiem dwie ostatnie (polskie) pochodzą z 1923 i 1949 r. Nie mogę wykluczyć, że także 4 monety obu carów są zgubami nie mającymi związku z karczmą, która w tym czasie już nie istniała.

⁷ Jest to najciekawsza z pozyskanych monet. Została wybita w Gdańsku w 1577 r. podczas jego oblężenia przez wojska Stefana Batorego i pozostawała bardzo krótko w obiegu, zob. M. Gumowski, *Mennica gdańska*, Gdańsk 1990, s. 83-87, tabl. X; J. Kurpiewski, *Katalog monet polskich 1576–1578 (Stefan Batory)*, Warszawa 1994, *Monety Gdańskie obłąniczne, grosze*: nr 343-355. Równie ciekawe są szelągi okupacyjne Gustawa II Adolfa, Krystyny i Karola X Gustawa, wybite w Rydze w latach 1621–1631, w 1642 i 1655 r., zob. E. Mrowiński, *Monety Rygi*, Warszawa 1986, s. 142-145; 146 nr 502; 150 nr 554; oraz Zygmunta III Wazy z lat 1587–1621, wybite tamże, zob. E. Kopiccki, *Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych. 1506–1632*, t. II, Warszawa 1976, s. 241 z. 392.

⁸ Dziękuję Panu Andrzejowi Olsienkiewiczowi za udostępnienie wstępnego opracowania pozyskanych monet.

Zbiór obejmuje monety wybite od około 1360 do 1910 r. Najwięcej pochodziło z lat 1591–1649 (12 egz.) oraz z lat 1660–1668 (73 egz.). Monety z tego ostatniego przedziału czasu to prawie w całości szelągi (boratynki) Jana Kazimierza, których wartość nabywcza była niewielka, stąd tak wielka ich liczba.

Wśród innych pozyskanych materiałów średniowiecznych i nowożytnych znalazły się fragmenty gotyckich cegieł palcówek, kafli garnkowych i miskowych z polewą oraz sporo zabytków metalowych (np. sprzączki do pasów, podkówki do butów, noże, naporstki i inne). Najwięcej fragmentów naczyń glinianych pochodziło z garnków z pokrywkami, mis, dzbanów, kubków i patelni. Wydzielono też fragmenty naczyń przywożonych z Sandomierszczyzny, a także naczyń obcego pochodzenia, tzw. westerwaldzkich, datowanych na XVI wiek⁹. Warto dodać, że liczba tych fragmentów kilkaset razy przewyższała liczbę fragmentów naczyń pozyskanych na okolicznych stanowiskach istniejących w późnym średniowieczu. To zaś wskazywało na wyjątkowy charakter badanego stanowiska. Odsłonięto także kamiennieo-drewnianą studnię, którą początkowo wiązano z pozostałościami pieców służących do wytopu żelaza kultury przeworskiej. Po analizie dendrologicznej okazało się jednak, że użyte do jej obudowy drewno pochodzi z końca XV – pierwszej połowy XVI w., co następnie uściślono do lat 1460–1470.¹⁰ Wbrew początkowym przypuszczeniom pozyskane zabytki nie wskazywały na istnienie w tym miejscu dworu szlacheckiego¹¹. Na kolejnym etapie badań sięgnięto po średniowieczne źródła pisane i mapy powstające od lat osiemdziesiątych XVIII w., aby tą drogą określić charakter stanowiska¹².

I rzeczywiście przyniosło to rezultaty. Na materiałach do porozbiorowej mapy Prus Południowych Davida Gilly oraz na opracowanej na ich podstawie mapie¹³ na południowy wschód od Ruśca odnajdujemy nie tylko karczmę, ale również jej nazwę – *Kr.(ug) Rus(z)czyk*, która wskazuje na związek z tą

⁹ Fragmenty nowożytnych (przełom XV/XVI–XVIII w.) naczyń glinianych zostały opracowane przez Tadeusza Morysińskiego w pracy magisterskiej *Nowożytne naczynia gliniane z Komorowa, Ruśca i Strzeniówki*, Warszawa 2002, napisanej w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, pod kierunkiem Jerzego Kruppe, przechowywanej w tutejszej bibliotece (maszynopis). Autorowi dziękuję za możliwość jej wykorzystania.

¹⁰ *Rusiec, gm. Nadarzyn...*, op. cit., s. 159; T. Morysiński, *Nowożytne naczynia...*, op. cit., s. 12; T. Ważny, *Dendrochronologia obiektów zabytkowych w Polsce*, Gdańsk 2001, s. 49.

¹¹ *Rusiec, gm. Nadarzyn...*, op. cit., s. 159.

¹² E. Kowalczyk, *Rusiec, gm. Nadarzyn*, woj. stołeczne (maszynopis sporządzony dla potrzeb ekspedycji).

¹³ D. Gilly, rękopiśmienne materiały z lat 1793–1796 do mapy II i częściowo III pruskiego zaboru Polski, w skali 1 : 50 000, arkusz IX, ze zbiorów Zakładu Atlasu Historycznego, Instytutu Historii PAN w Warszawie (dalej – ZAH IH PAN); D. Gilly *Special Karte von Suedpreussen aus der königlichen grossen topographischen Vermessungs-Karte*, skala 1 : 150 000, Berlin 1802–1803, arkusz DIII – karczma *Rusczyk*.

wsią¹⁴. Karczma ta pojawia się również na mapach Friedricha Bernhardta Engelhardta¹⁵, Kwatermistrzostwa¹⁶, Daniela Gottloba Reymanna¹⁷ i Wojciecha Chrzanowskiego¹⁸. Późniejsze mapy już jej nie rejestrują. Porównanie wymienionych map z mapami topograficznymi z okresu dwudziestolecia międzywojennego i z obecnymi pozwoliło na zidentyfikowanie pozostawionych pozostałości materialnych ze wspomnianą karczmą¹⁹.

Zawód sprawiły natomiast średniowieczne źródła pisane. Dopiero z początku doby nowożytnej (1536 r.) zachowała się enigmatyczna wzmianka o karczmie w Ruści²⁰. W tej sytuacji tylko pozyskane monety i inne zabytki materialne odzwierciedlają około pięćsetletnie jej funkcjonowanie w tym samym miejscu. Niestety niewiele można powiedzieć o samych zabudowaniach karczmy, uniemożliwił to bowiem zakres przestrzenny przeprowadzonych badań wykopaliskowych²¹. Można jedynie zakładać, że był to kilkuizbowy, drewniany dom z zabudowaniami gospodarczymi, z browarem, stajnią, oborą itp.²² Pozostałości cegieł palcówek wskazują, że w karczmie rusieckiej znajdował się murowa-

¹⁴ W 1827 r. Ruszczyk liczył sobie 3 domy i 33 mieszkańców, *Tabella miast, wsi, osad, Królestwa Polskiego, z wyrażeniem ich położenia i ludności*, t. II, Warszawa 1827, s. 151.

¹⁵ F.B. Engelhardt, *Karte vom Preussischen Staate und den angränzenden Ländern, östlich von Berlin*, wyd. 2, skala 1: 325 000, Berlin 1835, arkusz 17 – karczma Ruszczyk; tenże, *Karte von Ost-Preussen, Litthauen West-Preussen und dem Naitz-Districte ...*, skala 1: 325 000, Berlin 1819, arkusz 17 – karczma Ruszczyk.

¹⁶ *Topograficzna karta Królestwa Polskiego*, skala 1: 126 000, Warszawa (1822–1843) 1843, Kol. IV, Sek. IV – oznaczono przysiółek Ruszczyk z karczmą przy szosie.

¹⁷ D.G. Reymann, *Topographische Spezialkarte des ehemals polnischen Landesthieles Russland's, Oesterreich's u. Preussens's*, skala 1: 200 000, Glogau ok. 1860, arkusz 98A Grójec; idem, *Topographische Speclalkarte [von Deutschland und den angrenzenden Staaten]*, skala 1: 200 000, Glogau [1844–1874], arkusz 98A Grójec; idem, *Topographische Spezialkarte des Preussischen Staats und der angrenzender Lander*, skala 1: 200 000, Glogau ok. 1845, arkusz 98A Grójec – karczma Ruszczyk.

¹⁸ W. Chrzanowski, *Karta dawnej Polski według nowszych materiałów*, skala 1: 300 000, Paryż (1840–?) 1852, arkusz S. 21 Radom oraz *Karta dawnej Polski z przyległymi okolicami krajów sąsiednich według nowszych materiałów*, Paryż 1859, arkusz S. 21 (XXVI) Radom – oznaczona jest tylko osada Ruszczyk.

¹⁹ Na późniejszych mapach w tym miejscu widoczna jest zabudowa gospodarstwa opuszczonego w końcu XX w.

²⁰ Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, ks. 27, k. 403, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej – AGAD). Jest to Tymczasowy spis ksiąg poborowych, sporządzony w 1947 r. przez Jadwigę Karwasińską, który zawiera rachunki z okresu przejmowania Księstwa Mazowieckiego oraz rejestry poborowe mazowieckie z lat 1526–1585. Część, w której znajduje się informacja o karczmie, nosi tytuł *Regestrum exactionem publicarum 1536 districtus Blonensis*. Informacja pozyskana od pana Daniela Wolborskiego.

²¹ Badaniami nie objęto przestrzeni wewnątrz zabudowań opuszczonego gospodarstwa, czyli w miejscu, w którym można byłoby spodziewać się pozostałości zabudowań karczmy.

²² Opis takiej karczmy w Cieszkach znamy z 1437 r., *akta grodzkie i ziemskie*, t. V, wyd. X. Liske, Lwów 1875, nr 74.

ny trzon kuchenno-grzewczy z murowanym kominem oraz piece kaflowe, być może postawione już w końcu XIV lub na początku XV w., co zaliczałoby ją do obiektów okazałych jak na owe czasy. Co zaś tyczy się numizmatów, to tworzą je monety zgubione przez osoby zatrzymujące się tu na postój, a także przez okoliczną szlachtę²³ i chłopów gromadzących się w karczmie dla zabawy i wyszynku, a niewykluczone, że także dla zawierania różnych transakcji. Żałować zatem należy, że nie ukazało się drukiem końcowe opracowanie wyników badań wykopaliskowych, a zwłaszcza pozyskanych zabytków, które dostarczyłyby dodatkowych informacji o działalności karczmy w dobie pełnego średniowiecza i nowożytności. Opublikowano jedynie materiały wczesnośredniowieczne, które wykazały, że w miejscu tym istniała krótkotrwała osada, datowana na czas od XII do pierwszej połowy XIII wieku²⁴.

Wystąpienie w zbiorze monet kwartnika wybitego w okresie sprawowania urzędu wielkiego mistrza przez Winrycha von Kniprode, czyli między 1360 a 1380 r.²⁵, upoważnia być może do odniesienia czasu wybudowania karczmy do tego okresu. Mogło to nastąpić jednak nieco później, albowiem monety te były w obiegu jeszcze na początku XV w. Były to monety dobre, bite z dziesięciolutowego srebra. Kolejne pozyskane monety pochodzą z okresu panowania Władysława Jagiełły (z lat 1393–1407?, 1431–1434) i Władysława Warneńczyka (z lat 1434–1444), co, jak się niżej okaże, koreluje z okresem zagospodarowania dóbr rusieckich. W pozyskanym zbiorze zabrakło monet książąt mazowieckich. Nie powinno to dziwić, bo choć Siemowit IV, książę płocki, w odróżnieniu od starszego brata, Janusza I, księcia mazowieckiego, bił wzorem ojca własne monety w małych emisjach, to na rynku mazowieckim w obiegu były masowe emisje monet krzyżackich i monety koronne oraz grosze praskie²⁶. Monety najmłodsze, rosyjskie, o ile nie są to zguby nie mające nic wspólnego z funkcjonowaniem karczmy, wskazywałyby, że istniała ona jeszcze w drugiej połowie XIX i na początku XX w.

Kwerenda źródeł pisanych pozwoliła ustalić, że Rusiec na początku XV w. należał do jednego z liczących się wówczas na Mazowszu rodów rycersko-szla-

²³ Tego dowodzi znaleziona mosiężna pieczętka ze schematycznie wrytym herbem Szeliga.

²⁴ A. Jaremek, *Materiały wczesnośredniowieczne ze stanowiska II w Ruścu, gm. Nadarzyn, woj. mazowieckie*, „Światowit”, t. III (XLIV), fasc. B, 2001, s. 27-39. Wiążąc materiały późnośredniowieczne z karczmą autorka zapomniała wspomnieć o moim opracowaniu, w którym dokonałam tej identyfikacji, por. wyżej przyp. 12.

²⁵ Winrych von Kniprode przeprowadził około 1360 r. reformę mennisztwa zakonnego, zob. S. Suchodolski, *Próba datowania brakteatów krzyżackich z XIV–XV w.*, „Wiadomości Numizmatyczne”, R. 32, 1988, z. 1-2 (123-124), s. 38; *Katalog monet ziem historycznie z Polską związanych. Zbiory Muzeum Narodowego w Warszawie*, red. E. Zdonkiewicz; D. Miehle, *Monety zakonu krzyżackiego*, Warszawa 1998, nr 319-342, pl. XI-XII.

²⁶ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 92-100.

checkich, mianowicie Radwanów-Wierzbowów²⁷. Ich włości, nadawane sukcesywnie przez książąt mazowieckich od pierwszej połowy XIII w., rozrzucone były po całym Mazowszu. Obejmowały oprócz istniejących, zagospodarowanych wsi, także obszary zalesione o mniejszej przydatności rolniczej, wymagające dużego nakładu środków pozwalających na założenie nowych wsi. Na Mazowszu odnajdziemy zatem kilka gniazd rodzinnych Radwanów. Jednym z nich był właśnie podwarszawski Rusiec, od którego nazwy poszło nazwisko właścicieli – Rusieccy, herbu Radwan.

Nazwę Ruśca zapisywano w źródłach między innymi jako *Russyecz*, *Ruschecz(ska)*, *Ruszeecz*, *Ruzecz*, *Russcze*, *Rusyecz*, *Roszcz*, *Sthary Rusyecz*, *roszcz*, *ruszcz*, *Rvsszcz*, *Ruszcz*, *Stara Wyesz Ruszeeczka*, *Sthary Rusyecz*, *Rusiecz Antiqua* i *Stara Wyesz Rusiecz*, *Russieecz*²⁸. Jest ona przez toponomastów wiązana z przymiotnikiem *rusy* – ‘rudawożółty’ lub z nazwą osobową *Rus*, poszerzonymi o przyrostek *-ec*²⁹. Zbliżone nazwy wsi z Małopolski, takie jak Ruszcza (*Rusiecz*), obecnie w granicach Krakowa, Ruszcza (*Ruscha* i *Ruszcza*) w gminach Łoniów i Połaniec, zaliczono do nazw dzierżawczych i wyprowadzono od nazwy osobowej **Rusek/Rus*³⁰, przy czym nazwa ta nie jest etnonimem, a pozostaje w związku z przymiotnikiem *rusy* – ‘jasnowłosy’, ale i ‘czerwonawy, rudy, rudawy, rumiano-czarny’. Podobnie wielkopolskie Rujsee (dawna *Ruśca*, *Rusiec*), gm. Środa, zostały wyprowadzone od nazwy osobowej **Rusy*³¹. Nie można jednak wyklu-

²⁷ W tym miejscu chciałabym podziękować Kolegom z Zakładu Słownika Historyczno-Geograficznego IH PAN za udostępnienie roboczej wersji *Słownika Historyczno-Geograficznego ziemi warszawskiej* i okazaną od lat pomoc.

²⁸ Kursywą będą zapisywane źródłowo poświadczone formy nazw wsi, nazwy wsi zanikłych lub zaginionych oraz ich podstawy; 1417 (c. 1526) r. *Metryka Koronna* (dalej – MK) 41, k. 166; 1433 r., *Księga warszawska ziemna i grodzka* 2, 243; 1426 (1449, c. 1456) MK 4, 151v; 1436 (c. 1456) r. (MK 3, 194); 1442 (c. 1456) r. (MK 3, 271v); 1470 r. (MK 5, 134); 1492 r., *Zapiski i rotły polskie XV–XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej* (dalej – ZR), wyd. W. Kuraszkiewicz, A. Wolff, Prace Komisji Językowej PAU, t. 35, Kraków 1950, nr 1727 – 1792 r.; nr 1768 – 1496 r.; nr 2093 – 1513 r.; nr 2165 – 1525 r.; nr 2548 – 1548 r.; 1496 r. (ZR, nr 1768); 1512 r. (AGAD, *Księga ziemna błońska* 4, 490v); 1518 r., MK 32, 10v. Wszystkie wypisy ze źródeł archiwalnych pochodzą z kartoteki ZAH IH PAN oraz z przygotowywanego *Słownika historyczno-geograficznego ziemi warszawskiej*.

²⁹ U. Bijak, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków 2001, s. 178. Autorka przywołała też nazwę Stary Rusiec, która była nazwą pierwotnego Ruśca, czyli obecnej Starej Wsi. Obecna wieś Rusiec to dawny Rusiec Wielki, wieś powstała w drugiej połowie XV w., por. niżej s. 266, 267. W opracowaniu tym zabrakło omówienia nazw kilku osad leżących wokół Ruśca, takich jak: *Racznikierz*, *Zajączkowola*, *Ruszczyk*, w wypadku innych nie uwzględniono najstarszych poświadczeń i najstarszych nazw wsi, utworzonych niekiedy od innych podstaw: *Czyżów*, *Paszkowawola*, *Strze(sze)niowawola*.

³⁰ K. Rymut, *Nazwy miejscowe północnej części województwa krakowskiego*, Wrocław 1967, s. 146-147; M. Kamińska, *Nazwy miejscowe dawnego województwa sandomierskiego*, cz. 2, Wrocław 1965, s. 171-172

³¹ D. Podlawska, *Nazwy miejscowe z terenu XVI-wiecznego województwa poznańskiego*, cz. 2, Słupsk 1990, s. 263.

czyć, że w omawianym przypadku jest to nazwa topograficzna, oddająca występowanie na tym terenie pokładów rudy darniowej³², eksploatowanej dowodnie przez ludność kultury przeworskiej w okresie wpływów rzymskich, czego dowody w postaci pozostałości 239 dymarek odsłonięto na tym stanowisku³³.

Wieś położona była w źródłowym odcinku Zimnej Wody (zwanej też Rokitnicą), prawego dopływu Rokitnicy (zwanej też Mrową/Nrową), lewego dopływu Mrowy (zwanej też Pisą, Rzewą, dzisiaj Utratą), będącej prawym dopływem Bzury. Jest to obszar silnie nawodniony drobnymi ciekami, dopływami górnych biegów Rokitnicy, Zimnej Wody i Utraty³⁴. Nieustabilizowanie tutejszego nazewnictwa wodnego potwierdza stosunkowo późną kolonizację omawianego obszaru, leżącego na wschodnim przedłużeniu ciągu południowego pasa puszczy mazowieckich: Bolemowskiej, Wiskickiej i Jaktorowskiej, na zachód od lasów otaczających Czersk, w tym Puszczy Piaseckiej, po których pozostały lasy Młochowskie, Nadarzyńskie, Sękocińskie, Świętochowskie i Chojnowskie. Istniejące tu starsze osadnictwo wczesnośredniowieczne, według obecnego stanu badań, było rozproszone i jego centra znajdowały się w okolicach Grodziska Mazowieckiego i Tarczyna. Obecny Rusiec leży na południowy zachód od Nadarzyn, przy drodze prowadzącej z Warszawy przez Nadarzyn, Mszczonów, Rawę Mazowiecką, Piotrków Trybunalski do Małopolski i na Śląsk. Obszar ten charakteryzuje się glebami bielicowymi i brunatnymi, powstałymi na utworach polodowcowych, piaskach słabogliniastych i gliniastych oraz glinach zwałowych ciężkich.

Rusiec leżał w historycznym powiecie błońskim ziemi warszawskiej, należącej do Księstwa Mazowieckiego, a po inkorporacji Mazowsza do województwa mazowieckiego. Początkowo należał do parafii brwinowskiej, a następnie do nadarzyńskiej, która podlegała dekanatowi błońskiemu archidiaconatu warszawskiego (czerskiego) diecezji poznańskiej. Parafię w Nadarzynie założył biskup poznański, Andrzej Bniński, aktem wystawionym 20 maja 1453 r. w Żbikowie³⁵. Wzniesiony kościół był pod wezwaniem Nawiedzenia NMP, Rozesła-

³² Dopuszcza to E. Rzetelska-Feleszko, w: *Mazowieckie nazwy geograficzne do końca XVI wieku. Nazwy z suf. -ec*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, [t.] 16, Warszawa 1977, s. 97.

³³ *Rusiec, gm. Nadarzyn ...*, op. cit., s. 159.

³⁴ *Hydronimia Wiśły*, cz. I, red. P. Zwoliński, Wrocław 1965, nr 572; J. Duma, *Nazwy rzek lewobrzeżnego Mazowsza (z całym dorzeczem Pilicy)*, Warszawa 1999, s. 149 oraz s. 30, 47, 85.

³⁵ W. Knapieński, *Notaty do historii kościołów w diecezji warszawskiej (z archiwum konsystorza warszawskiego)*, Warszawa [1949], (w ZAH IH PAN), s. 401-403; J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II: *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Toruń 1964, s. 519, 522. Wedle przekazu z lat 1472–1473, prawo patronatu przysługiwało rodzinom Służewskich, Magnuszewskich, Nadarzyńskich, Rusieckich, Rakowskich i dodatkowo Bielawskich, zob. M. Piber, *Służew średniowieczny. Dzieje parafii i wsi Służew w ziemi warszawskiej*, Warszawa

nia Apostołów, św. św. Michała, Marcina i Leonarda. Rok erekcji jest zgodny z lokacją w Nadarzynie miasta, dokonaną przez Bolesława IV na prośbę Tomasz Siostrzeńca Gąsię z Ruśca. Parafia objęła obie wsi – Rusiec i zaginioną *Zajączkowąwolę*, wyłączone z parafii brwinowskiej, Nadarzyn, *Strze(sze)niowąwolę* (dzisiejszą Strzeniówkę), *Paszkowąwolę* (dzisiejszy Paszków)³⁶, *Łaziska* (dzisiejsze Łazy)³⁷, zaginiony *Racznikierz*³⁸ i *Mrokowskąwolę* (dzisiejsza Wola Mrokowska, później z par. Tarczyn). Były to wsi niedawno założone na pozyskanych pod uprawę terenach leśnych, na surowym korzeniu (*villas nove radices*), za czym przemawia dodatkowo człon *Wola* zawarty w większości nazw. Zapewne warunki glebowe i hydrograficzne spowodowały, że niektóre wsi szybko przestały istnieć, albowiem brak poświadczeń ich nazw w źródłach pisanych po XV w. Być może zajęty przez nie obszar włączono do wsi lepiej prosperujących. Mogły też one zmienić nazwy³⁹. W 1469 r. dokument erekcji parafii transumowano i zatwierdzono, przyłączając jednocześnie do niej kolejne nowo założone wsi *Czyżów* (późniejsze *Mikołajewko*, zwane też *Wólką Mrokowską* i *Mrokowem*⁴⁰), *Zalesie* (Marcinków) i *Kosowo* (dzisiejszy Kosów)⁴¹. Do kościoła nadarzyńskiego należała również kaplica dworska w Ruści, poświęcona w 1603

2001, s. 161 i 199 przyp. 898. Nie ma uzasadnienia źródłowej informacja Tadeusza Lalika (*Piaszczyno w dawnej Polsce – XV–XVIII w. Przemiany struktury społeczno-gospodarczej*, w: *Studia i materiały do dziejów Piaszczyna i powiatu piaszczyńskiego*, Warszawa 1973, s. 24 przyp. 37) o erekcji tu-tejszej parafii w 1350 r.

³⁶ Być może nazwę wsi utworzono od imienia Pawła z Ruśca, odnotowanego w 1433 r., por. niżej s. 270; por. K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbów na Mazowszu średniowiecznym. Potomkowie Gotarda kasztelana wiskiego*, w: *Monografia Szłuzewa* (w druku).

³⁷ Nazwa oznaczała wieś założoną na łąkach, a więc na roli pozyskanej po wycięciu, wykarczowaniu, wypaleniu łąków, czyli zarośli.

³⁸ Nazwa zachowała się zapewne w zniekształconej nazwie terenowej, znanej z 1505 r. (MK 18, 223) – *particula Randzinkyerz in Nadarzin*. Została ona błędnie zinterpretowana jako *Rędzin Kierz*, zob. E. Rzetelska-Feleszko, A. Wolff, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI wieku*, Warszawa 1982, s. 149, w powiązaniu z *rędzina* – ‘gatunek urodzajnej, ciężkiej gleby’, co przyjął D. Wolborski (*Dzieje Nadarzynia w okresie XV–XVI w. Funkcjonowanie miast prywatnych na Mazowszu w początkach nowożytności*, „Rocznik Mazowiecki”, t. 24, 2012, s. 93). Rędziny w tej części Polski nie występują, są to bowiem gleby węglanowe, powstałe na podłożu skał macierzystych kredowych i wapiennych. Omawiana nazwa znajdowała się na obszarze gruntów Nadarzynia. Jest to zapewne późniejsze *Walent(d)owo* (dzisiejszy Walentów), którego nazwa poszła od Walentego, syna Aleksego Rusieckiego; U. Bijak nie zna najstarszych, pochodzących z XVI w. poświadczeń nazwy tej wsi; zob. idem, *Nazwy miejscowe...*, op. cit., s. 213.

³⁹ Np. K. Pacuski (*O rodzie Radwanów–Wierzbów...*, op. cit.) dopuszcza, że *Zajączkowa Wola* może być identyczna z późniejszą *Żabią Wolą* (Żabieńcem) lub z Urzutem.

⁴⁰ *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. V: *Mazowsze*, wyd. A. Pawiński, *Źródła Dziejowe*, t. XVI, Warszawa 1892 (dalej – *ŹDŹ XVI*), s. 286, 1590 r.

⁴¹ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji...*, op. cit., t. II, s. 519; H. Wyczawski, *Katalog Archiwum Prowinjii oo. Bernardynów w Krakowie, 1: Dokumenty*, „Archiwa i biblioteki Kościelne”, t. 3, 1961, nr 1-2, s. 41 nr 4.

r. w wizytacji biskupa Goślickiego, założenie kaplicy łączone jest z rokiem erekcji kościoła⁴².

Po raz pierwszy Rusiec pojawia się w źródłach pisanych w 1417 r.⁴³, a następnie w 1433 r., kiedy z tej wsi pisał się Paweł, żonaty z Katarzyną, córką Mirzona z Kamienicy⁴⁴. Kazimierz Pacuski sądzi, że Paweł mógł być bratem Tomasza Gąsiek Siostrzeńca, a zatem i Piotra Gąsiek⁴⁵. Równie prawdopodobne jest, że był ich stryjecznym bratem. Imienia ich ojca (ojców?) nie znamy. W 1436 r. z Ruśca i Służewa pisał się Tomasz Gąsiek Siostrzeniec, starosta gostyniński (1436–1442)⁴⁶. Brat jego, Piotr Gąsiek, był właścicielem Magnuszewa nad Orzycem⁴⁷, ale pisał się również z Załęża i ze Służewa. Był stolnikiem wyszogrodzikiem (1448–1460). Jego synami byli Jan i Tomasz Gąsiek. Wszyscy należeli do rodziny Rusieckich⁴⁸.

Posiadany przez Rusieckich Rusiec nie należał do najstarszych dóbr Radwanów–Wierzbówów, a fakt dysponowania działami w Służewie wskazuje na gniazdo, z którego się wywodzili. Protoplastą Rusieckich był bowiem Gotard, syn Łuki (Łukasza) (*filius Luce*). W 1231 r. dostał on od Konrada Mazowieckiego wieś Rakowo⁴⁹, a następnie (1245) włość służewiecką, która uprzednio należała do klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku⁵⁰. Nadanie to było wynagrodzeniem za zasługi położone w czasie walk z Prusami, Litwinami i Jąćwingami⁵¹. Ponadto od księcia Bolesława I Gotard kupił połowę dóbr Jakać

⁴² Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych ... w dawnej diecezji poznańskiej*, Poznań 1858, s. 286 – ale w tym czasie była już w ręku Mikołaja Zielińskiego.

⁴³ MK 41, k. 166 (zapis z 1526 r.). Zapis dotyczy określenia granic wsi *Borowa Wola*, późniejszej *Borówki*, zapewne obecnego Grudowa. W opublikowanym ostatnio artykule (D. Wolborski, *Dzieje Nadarzyn...*, op. cit., s. 91-96) nieco uwagi poświęcono dziejom Ruśca i rodziny Rusieckich. Niestety nie jest on wolny od potknięć i błędów, brak w nim krytycznej weryfikacji starszej literatury przedmiotu.

⁴⁴ *Księga warszawska ziemna i grodzka*, k. 225, 243; MK 3, 194.

⁴⁵ Np. K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.

⁴⁶ K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku*, Warszawa 2009, s. 104, 239; idem, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*

⁴⁷ Piotr jako współwłaściciel Magnuszewa poświadczony jest w 1421 r., MK 3,80 v. W 1424 r. odkupił od Pawła Niedźwiedzia, Abrahama i Jana ze Służewa ich części w tej wsi, MK 3, 29v; M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 162, tu też dalsze jej dzieje; K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.

⁴⁸ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1858, s. 356-357.

⁴⁹ *Zbiór ogólny przywilejów i spominków mazowieckich* (dalej – KK), wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919, nr 307; M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 105-113; K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.

⁵⁰ KK, nr 406, 407, 433; B. Paprocki, *Herby...*, op. cit., s. 356; K. Pacuski, *Uposażenie klasztoru czerwińskiego w XII–XVI wieku*, w: *Dzieje klasztoru w Czerwińsku*, Lublin 1997, s. 17-18; idem, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*; M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 113-151.

⁵¹ B. Paprocki, *Herby...*, op. cit., s. 355-356; M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 145-150.

pod Łomżą wraz z trzema innymi osadami⁵² oraz *Gurzino*⁵³. Zdaniem Marty Piber, miało to miejsce najwcześniej około r. 1239⁵⁴. W dokumentach poświadczających te wydarzenia Gotard nazwany jest kasztelanem lub komesem, ale dopiero z dokumentu z 1250 r. dowiadujemy się, że pełnił ten urząd w Wiźnie⁵⁵ i mógł piastować go do r. 1253 lub początku 1254⁵⁶. Niestety wszystkie dokumenty dotyczące nadań dla Gotarda zachowały się w znacznie późniejszych wersjach zawierających interpolacje, co umniejsza ich wiarygodność, ale wspominane w nich wsi należały później dowodnie do jego potomków.

Od Gotarda zatem, a może i od jego syna, Jakuba⁵⁷, wywodzą swój rodowód Rusieccy. Byli oni jednego rodu i herbu z wieloma rodzinami mazowieckimi, najbliższymi spokrewnieni z Nadarzyńskimi, Magnuszewskimi, Jakackimi i Służewskimi. Świadomość wspólnego pochodzenia jest czytelna w kilku dokumentach z XV i XVI w., na przykład z 1526 r., gdy cztery rodziny (z Ruśca, Nadarzyna, Służewa i Bielaw) otrzymały wspólny przywilej od księżniczki Anny⁵⁸.

Nie wiemy, kiedy potomkowie Gotarda otrzymali od książąt mazowieckich dobra rusieckie. Zdaniem K. Pacuskiego, Rusiec mógł istnieć już w XIII w. i w ręce Radwanów przejść za rządów Kazimierza I Trojdenowica w połowie XIV wieku⁵⁹. Także M. Piber sądzi, że wieś powstała nie później niż w drugiej połowie XIV w.⁶⁰, a Daniel Wolborski skłonny jest przyjąć, że Radwanowie

⁵² KK, nr 398, 399. Dobra te książę odkupił od Tomka, syna Mikołaja; K. Pacuski (*O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.) identyfikuje te wsi z Magnuszewem, Orzycem i Siedlcem, położonymi nad Orzycem, prawym dopływem Narwi. Wydaje się jednak, że sformułowanie *cum alis tribus villis* sugeruje, iż wsi te były położone w pobliżu Jakaci, leżącej nad rzeką o tej samej nazwie, prawego dopływu Rużu, lewego dopływu Narwi. Nie wykluczone, że były to niedawno założone osady jednodworcze o niestabilizowanych jeszcze nazwach. Jakać od Magnuszewa i Orzyca w linii napowietrznej dzieli odległość około 60 km.

⁵³ Wieś ta (*Gorzino, Gruzino*) była identyfikowana z Górnem koło Garwolina, które później leżało wprawdzie w województwie sandomierskim, ale tuż przy granicy z Mazowszem. W tym czasie granica między Mazowszem a Małopolską w związku z działalnością polityczną Konrada Mazowieckiego mogła być niestabilizowana; K. Pacuski (*O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.) identyfikuje ją z Kuninem położonym na lewym brzegu dolnego Orza, lewego dopływu Narwi, około 35 km na południowy zachód od Jakaci.

⁵⁴ M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 151-159; K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.; Akt ten znany jest dopiero z 1475 r., kiedy przedstawił go w kancelarii książęcej księcia Janusza II Jan Gąsie z Magnuszewa i wpisano go do Metryki Mazowieckiej, MK 6, 61v i 66. Kolejny dokument wystawiony dla Gotarda, a dotyczący tej włości pochodzi z około 1240 r.

⁵⁵ *Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza, cz. II Dokumenty z lat 1248–1355* (dalej – NKDM), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś przy współpracy K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989, nr 8.

⁵⁶ M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 165; K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.

⁵⁷ NKDM II, nr 44 z 1261 r., wśród świadków wymieniono *Jacobo filio Gotardi*. Identyfikację tę dopuszcza K. Pacuski (*O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.)

⁵⁸ MK 41, 151v.

⁵⁹ K. Pacuski, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.

⁶⁰ M. Piber, *Służew...*, op. cit., s. 161.

otrzymali tę wieś właśnie w drugiej połowie XIV wieku⁶¹. Być może zatem nadanie to dostał dziad lub ojciec (ojcowie?) Pawła, Piotra i Tomasza od księcia Siemowita III lub od jego syna, Janusza I. Musieli oni wcześniej pisać się ze Służewa, skoro Piotr i Tomasz pisali się także z tej wsi, co oznacza, że mieli tu swoje działki odziedziczone po ojcu i dziadzie. Nie można wykluczyć zatem, że nadanie Ruśca miało miejsce w drugiej połowie lat siedemdziesiątych, bowiem wówczas (ok. 1377) inni przedstawiciele rodu Wierzbówów–Radwanów, Gotard i jego synowiec, Stanisław, otrzymali od Janusza I potwierdzenie nadania Rakowa⁶², a w 1378 r. inni Radwanowie – Tomasz, Łukasz, Mirosław, drugi Łukasz, Stanisław, Miczek (Mikołaj), Adam, Abraham, Borzym (Borzysław), Marcisz (Marcin), Wszebor, Jakub i Andrzej – otrzymali od tegoż księcia potwierdzenie posiadania dóbr służewieckich⁶³. Zapewne wśród nich należałoby szukać dziada, a może i ojca (ojców?) Pawła, Piotra i Tomasza z Ruśca⁶⁴. Wówczas też rozpoczęło się oddzielanie linii Radwanów rusieckich od linii służewieckiej, zakończone w pierwszej połowie XVI w.

Z liczby wsi położonych na obszarze rusiecko(-nadarzyńskim) wynika, że nadanie było rozległe, obejmujące północny skraj wspomnianego pasa puszczy. Jego centrum był Rusiec, który należy identyfikować z późniejszą *Starą Wsią Rusiecką*, *Ruścem Starym*, o nazwie odnotowanej w 1470 i 1496 r.⁶⁵ i widocznej na mapach Perthesa z końca XVIII w.⁶⁶ lub *Ruścem Małym*. Z dokumentu erekcji parafii w Nadarzynie wynika ponadto, że przed 1453 r. doszło do założenia drugiej wsi Rusiec, późniejszego Ruśca Wielkiego. Podziału rodowej siedziby dokonali najpóźniej bracia Tomasz i Piotr oraz Paweł, ich brat (stryjeczny?). Tomasz Gąsę był właścicielem Wielkiego Ruśca, a Paweł pozostał w Starej Wsi Rusieckiej⁶⁷. Wraz z powstaniem Ruśca Wielkiego wzniesiono, wedle wszelkiego prawdopodobieństwa, nowy dwór. Pośrednim dowodem jego istnienia jest wymieniona w 1603 r. w kaplicy dworska. To sugeruje, że założenie dworskie musiało być obszerne.

Dobra rusieckie zostały zagospodarowane, jak można się zorientować z aktu erekcji parafii w Nadarzynie, przed połową XV w. W 1485 r. Bolesław

⁶¹ D. Wolborski, *Dzieje Nadarzynna...*, op. cit., s. 93.

⁶² KK, nr 307, s. 354 w omówieniu dokumentu; NKDM III, *Dokumenty z lat 1356–1381*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Warszawa 2000, nr 180.

⁶³ NKDM III, nr 204.

⁶⁴ K. Pacuski (*O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.) bierze pod uwagę Gotarda, kasztelana kamienieckiego, a następnie warszawskiego, zmarłego przed 27 IV 1377 r. Był nim chyba inny Radwanita, bowiem Rakowo nie pojawia się w dziedzictwie Rusieckich. W 1485 r. książę Bolesław V poświadczył Aleksemu, synowi Tomasza, przywilej Janusza I na Służew, MK 9, 56.

⁶⁵ MK 3, 134; *Zapiski i roty...*, nr 1768; *ŹDZ XVI*, s. 286, 1580 r.

⁶⁶ K. de Perthes, *Mappa szczegółalna...*; idem, *Okolice Warszawy w diametrze pięciu mil*, skala 1 : 225 000, oprac. 1786.

⁶⁷ MK 5, 134.

V nadał wsiom Aleksego Rusieckiego (synowi Tomasza) – Ruścowi (Wielkiemu?), Nadarzynowi, Strze(sze)niowej Wsi, Skoroszom⁶⁸ i działowi w Służewie, oraz wsiom Ziemaka i Pawła (synowie Ziemaka, to zapewne wnukowie Pawła), w tym Ruścowi (zapewne Starej Wsi Rusiec) – prawo niemieckie. Ziemak i Paweł, dziedziczyli w Ruścu Starej Wsi, Starej Wsi Urzut i Żabieńcu.

Temuż Aleksemu, dworzaninowi Bolesława V (1474–1475)⁶⁹, na przełomie XV i XVI w. przypadła w udziale największa kariera urzędnicza. Pełnił on urzędy podkomorzego warszawskiego (1480–1503), marszałka dworu (1481–1488), starosty warszawskiego (1483–1488), starosty wyszogrodzkiego (1489–1490), kasztelana warszawskiego (1504), kasztelana czerskiego (1504–1523), czyli marszałka warszawskiego⁷⁰. Jego kuzyn Ziemak, piszący się z Ruśca (Starej Wsi), pełnił początkowo urząd podkomorzego zakroczymskiego (1484–1503), po czym zastąpił Aleksego na urzędzie podkomorzego warszawskiego, na którym jest poświadczony w r. 1505⁷¹.

Aleksey zmarł w 1524 r. Miał synów Jana, Jakuba, Feliksa, Aleksego i Walentyna, poświadczonych w r. 1526⁷². W 1548 r. Jakub, Aleksey i Walentyn dokonali podziału ojcowizny⁷³. Spośród synów Aleksego karierę urzędniczą zrobił Walentyn Nadarzyński, który kolejno był kasztelanem ciechanowskim, zakroczymskim, wyszogrodzkim i wiskim.

W pokoleniu synów Aleksego nastąpił podział rodziny na Rusieckich i Nadarzyńskich. Ci ostatni osiedli w Nadarzynie, które to miasto miało należeć w XVI w. do najniższej, IV kategorii, co oznaczało, że było pozbawione targów i jarmarków⁷⁴. Nowsze badania wykazały jednak, że nie odpowiadało to rzeczywistości⁷⁵.

⁶⁸ Wieś tę wraz z folwarkiem Piotrowo, leżące w parafii Raszyn, nabył Aleksey w 1483 r., MK 9, 154v. W 1474 r. otrzymał on od Bolesława V wieś Pogorzelec, leżącą nad Liwcem w powiecie kamienieckim, MK 9, 42v, a w 1485 r. nabył Wolicę Proszkowską (Proszewską), leżącą w ziemi liwskiej, MK 9, 187.

⁶⁹ MK 9, 42v; MK 9, 56; D. Wolborski, *Dzieje Nadarzyna...*, op. cit., s. tablice genealogiczna [2] podał, iż w latach 1496–1497 był dworzaninem Jana Olbrachta (1496–1497), ale nie udokumentował źródłowo.

⁷⁰ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi (1370–1526)*, Wrocław 1962, s. 285, 294; K. Pacuski, *Możnowładztwo...*, op. cit., s. 248; idem, *O rodzie Radwanów–Wierzbówów...*, op. cit.; w tym miejscu chciałabym podziękować dr Pacuskiemu za pomoc w weryfikacji urzędów pełnionych przez członków rodziny Rusieckich i Nadarzyńskich.

⁷¹ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami...*, op. cit., s. 295; B. Sobol, *Sejm i sejniki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968, s. 184–185.

⁷² MK 41, 151 v; K. Pacuski, *Możnowładztwo...*, op. cit., s. 249.

⁷³ *Polski słownik biograficzny*, t. 22, red. E. Rojtkowski, Wrocław 1977, s. 429.

⁷⁴ M. Bogucka, H. Samsonowicz, *Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej*, Warszawa 1986, s. 117.

⁷⁵ D. Wolborski, *Dzieje Nadarzyna...*, op. cit., s. 98–101.

Od drugiej połowy XVI w. postępuje dalsze rozdrobnienie dóbr rusieckich, a przedstawiciele tej rodziny nadal pełnią urzędy ziemskie, ale są one niższej rangi. Sam Rusiec w posiadaniu Rusieckich był jeszcze w latach 1660–1661⁷⁶ i stan ten trwał do XVIII w. (lub do końca XVII). Jak wynika z powyższego omówienia, czas największej świetności Rusieckich przypadł na drugą połowę XV i pierwszą połowę XVI w.

Wróćmy do początku rozważań zainicjowanych wynikami badań wykopaliskowych. Jak pamiętamy, nie zachował się dokument nadawczy Ruśca. Można jednak dopuścić, że obejmował on prawo do założenia karczmy, instytucji dającej w tym czasie rycerstwu znaczące dochody pieniężne i wchodzącej w obręb prawa rycerskiego⁷⁷. Jej prowadzeniem zajmowali się dzierżawcy płacący określony czynsz i mający prawo do szynkowania piwa pochodzącego z własnego browaru, do wypieku i sprzedaży pieczywa, sprzedaży mięsa, niekiedy do działalności związanej z obsługą podróżnych i mieszkańców wsi (naprawa butów, szat, oporządzenia końskiego i środków transportu oraz sprzedaż towarów codziennego użytku)⁷⁸. Dochody szlachty płynące z karczem wzrosły w XVI w. w związku z wprowadzeniem przymusu propinacyjnego, co oznaczało wyłączność sprzedaży piwa i gorzałki produkowanych w pańskich browarach i gorzelniach. Największe dochody pochodziły z karczem ulokowanych na znaczących szlakach komunikacyjnych, a takim był trakt idący z Warszawy przez Rusiec. Wnioskując z położenia karczmy oraz z inwentarza pozyskanych monet i innych zabytków, była ona często odwiedzana, czemu sprzyjała bliskość Warszawy, 25 km, a więc jednego dnia spokojnej podróży.

Jak pamiętamy, w połowie XV w. doszło do podziału Ruśca na Rusiec Starą Wieś i na Rusiec Wielki. Obie wsi leżały w bezpośredniej bliskości. To powoduje, że z braku przekazów pisanych nie sposób na obecnym etapie badań ustalić, do której z nich karczma należała.

Abstract: Rusiec Tavern. A Trigger to Lear History of the Mediaeval Taverns in Mazovia Region

The following article is devoted to results of archaeological excavation, conducted in Rusiec, Nadarzyn country at a multicultural site, during which the remains of the late mediaeval and modern tavern were discovered. The remains were identified with the tavern known only one written source from 1536 and topographical maps drawn since the last quar-

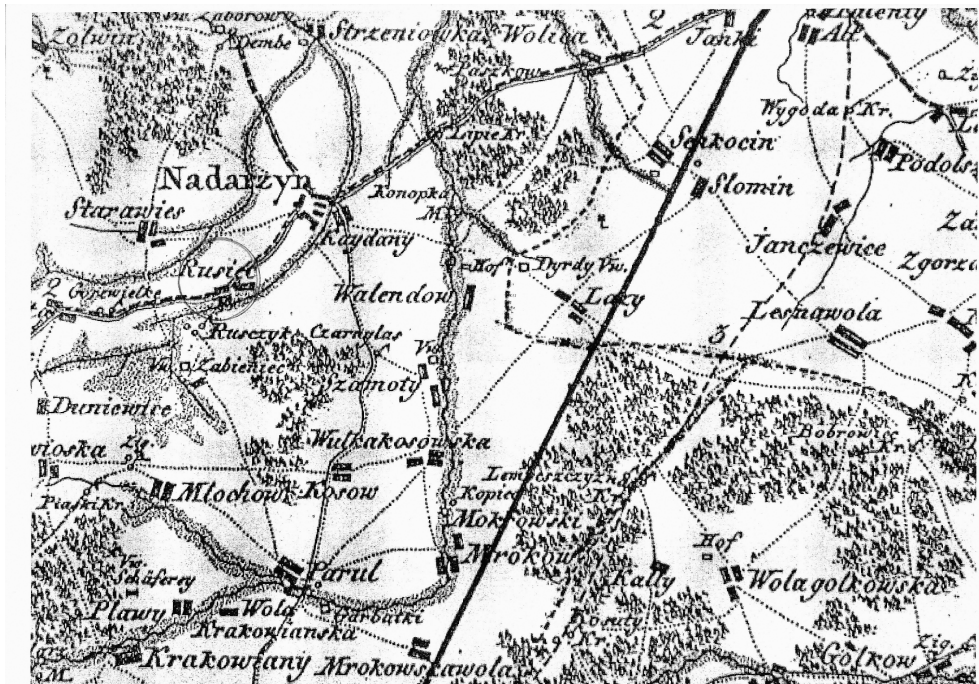
⁷⁶ *Lustracje województwa mazowieckiego XVII wieku*, cz. II: 1660–1661, wyd. A. Wawrzyńczyk, Warszawa 1989, s. 254.

⁷⁷ W literaturze przedmiotu nie ma zgody co do istnienia regale karczmenego (*taberna*) i czasu jego likwidacji, por. I. Cieślowa, *Taberna...*, op. cit., s. 205–211.

⁷⁸ Por. H. Samsonowicz, *Rzemiosło...*, op. cit., s. 149; B. Baranowski, *Przemysł wiejski*, w: *Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce*, t. 2, red. J. Leskiewiczowa, Warszawa 1964, s. 289–291.

ter of the 18th century. The tavern remaining in Rusieckis' estate existed until the first half of the 19th c. It belonged to Rusiecki family under the Radwan coat of arms possibly already from the last quarter of the 14th century. They were descendants of Gotard, Wizna Castellan in the first half of the 13th c., also known for participation in wars with Jatvingians. The collection of more than 105 minor coins, issued in a few countries between the second half of the 14th c. and mid 19th c., turned to be a valuable in determining time of existence of the subject tavern. This article focuses also on history of the Rusiecki family and its branch – the Nadarzyński's as well as their estates.

Elżbieta Kowalczyk-Heyman, historyk mediewista i archeolog, prof. nadzw. dr hab. w Instytucie Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. Autorka 5 książek, ponad 100 artykułów, głównie z dziedziny średniowiecznego osadnictwa, umocnień obronnych, kształtowania się granicy mazowiecko-pruskiej i krzyżackiej, przebiegu sieci drogowej, geografii historycznej i toponomastyki oraz ponad 200 recenzji, notek i innych, drobnych publikacji.

Karczma Rus(z)czyk na mapie D. Gilly z 1802–1803 r.